

UDK 930.85(497.5 Istra)
Prethodno priopćenje
Primljen 13. 5. 2010.
Prihvaćen 15. 11. 2011.

MIRKO JURKIĆ

Giardini 2
HR-52 100 Pula
mirko.jurkic@yahoo.com

BORBA ISTRANA U ZAGREBU ZA OČUVANJE HRVATSKOGA IDENTITETA U ISTRI 20-IH I 30-IH GODINA 20. STOLJEĆA

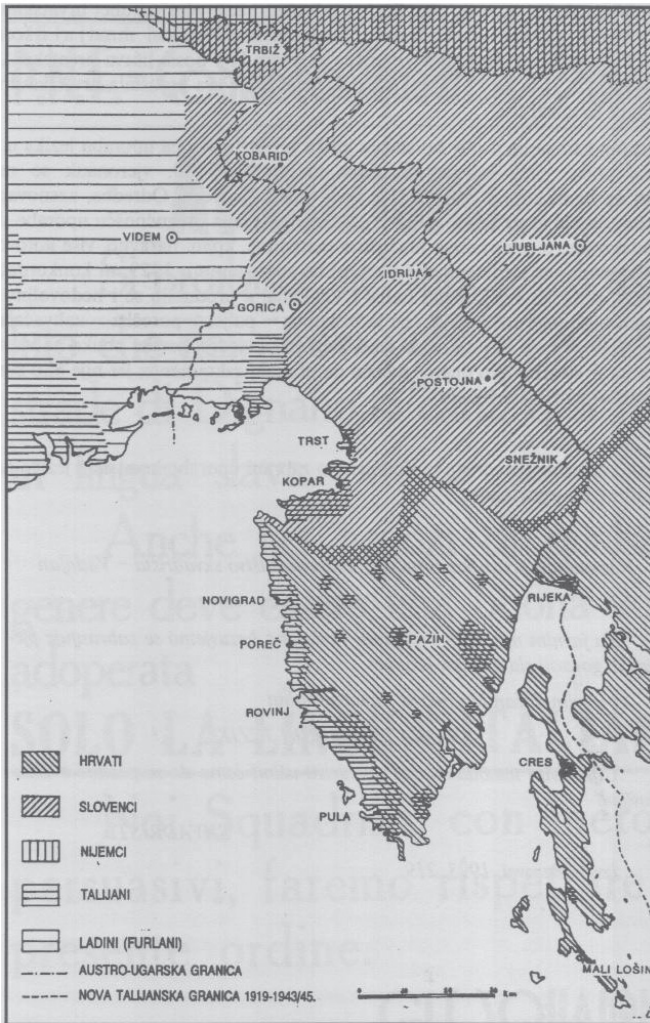
U radu se u kratkim crtama analiziraju glavni događaji u Istri u prvoj polovici 20. st. koji su doveli do velikoga vala emigriranja istarskih Hrvata.¹ Težak život i očuvanje hrvatskoga identiteta Istre glavne su odrednice nacionalne borbe uz okupljanje oko Prosvjetnoga i potpornoga društva “Istra”. Zagreb kao središte života emigranata, te djelovanje istaknutih istarskih Hrvata, poput Matka Laginje, Ivana Cukona (Zucon), Matka Brajše Rašana, Josipa i Mate Demarina, Tone Peruška i Matka Rojnića, odredilo je daljnji tijek težnji Istrana za pripojenjem Istre Hrvatskoj. U konačnici to je i ostvareno u razdoblju tijekom i nakon Drugoga svjetskoga rata.

Ključne riječi: Istra, fašizam, emigracija, Matko Laginja, Ivan Cukon, Matko Brajša Rašan, Josip i Mate Demarin, Tone Peruško, Matko Rojnić, hrvatski identitet

Istra i njezin status nakon 1918. godine, odnosno nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije komplicira se, poglavito u upravnom smislu. Kraljevina je Italija svojim inzistiranjem i tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine dobila teritorije i s istočne strane Jadrana. Krajem 1918. godine talijanska

---

¹ Rad je nastao u okviru širega proučavanja na temu “Emigracija istarskih intelektualaca u prvoj polovici 20. stoljeća u Hrvatsku i susjedne zemlje” u okviru Odjela za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrila u Puli.

Slika 1. Prikaz narodnosno-jezičnoga stanja do 1918. godine (Tumpić 1993: 97)

vojska sporo napreduje i tek nakon povlačenja austrijskoga generala Webe-
ra, zbog problema u drugim dijelovima Carstva, talijanska vojska uspijeva
3. studenoga s mora ući u Trst² i Zadar, a zatim 5. studenoga u Pulu i 7.
studenoga u Goricu (Tumpić 1993: 79).³ U početku se prema stanovnicima u
Istri Italija odnosila kao osloboditelj. Međutim, vrlo se brzo uvidjelo kako je

² Prilikom uplovljavanja u Trst talijanski general Petitti di Roretto kao “osvajatelj” izjavljuje:
“per diritto di conquista e di occupazione”.

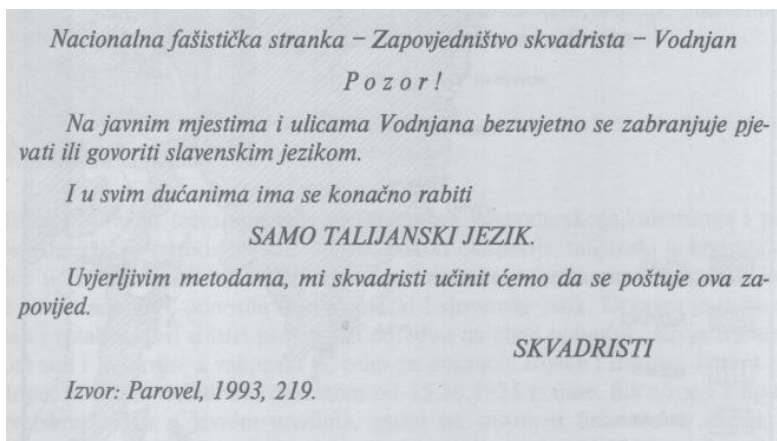
³ Podrobnije u poglavlju “Istra i Slovensko primorje između dva svjetska rata”. U: *Istra i
Slovensko primorje*. Izdavačko poduzeće “Rad”. Beograd 1952: 146–194.

to samo fiktivno prikazivanje dobročinstva, kako bi ostali talijanski saveznici, poput Francuske i Velike Britanije, odobrili konačno rješenje talijanskih pretenzija na istočnu obalu Jadrana (Šepić 1970). Razlog tomu je i činjenica što je Italija okupirala više teritorija nego što joj je bilo obećano Londonskim ugovorom 1915. godine (Marjanović 1960) odnosno Rapallskim ugovorom 1920. godine (Tamaro 1922). Mirovna konferencija u Parizu u siječnju 1919. već je bila mjesto na kojem su službeni predstavnici Italije, predsjednik vlade Vittorio Emanuele Orlando i ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino svojim ponašanjem pokazali prave namjere vezane uz nova okupirana područja Istre, Hrvatskoga primorja i Dalmacije (Tumpić 1993: 80). Stavovi pregovarača u Parizu potvrdili su kako je Italija službeno odustala od Rimskih sporazuma. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je tada pokušala svojim zahtjevima popraviti ono što se više nije moglo ispraviti, bila je kao sugovornik odbijena od talijanske strane. Objašnjenje je glasilo kako tu novu državnu tvorevinu još uvijek nije službeno priznala Italija i kako se slavensko stanovništvo u okupiranim područjima borilo protiv Italije, pa stoga oni nemaju pravo pregovarati oko statusa tih teritorija i položaja naroda (Krizman 1956). Postavljajući ultimatum preostalim sudionicima Konferencije, Italija je zaprijetila nepotpisivanjem sporazuma s Njemačkom ako joj se ne priznaju i ne dodijele obećani teritoriji. To je stvorilo još napetiju atmosferu na Konferenciji, jer je bilo više neusuglašenih stavova na koji će se način raspodijeliti teritoriji Austro-Ugarskoga Carstva. Tijekom priprema za Konferenciju, dakle još u studenom i prosincu 1918. godine, šalju se naputci u Istru i ostala područja kako je preporučljivo zatvoriti sve hrvatske domove, škole i knjižnice (M. Demarin 1968). Vrlo se često smatralo i smatra se još uvijek kako su politički i nacionalni progoni započeli s dolaskom fašističke vlade. To nije točno, jer je već od prvih dana studenoga 1918. godine započela smišljena i djelotvorna diktatura s ciljem potčinjavanja netalijanskoga stanovništva. Ometa se izdavanje hrvatskih i slovenskih listova i novina, te se sastavljaju liste sumnjivih osoba s posebnom pažnjom na Hrvate i Slovence. Primjerice, talijanski zapovjednik u Puli Umberto Cagni izdao je naredbu da se zatvore sve škole koje su otvorene tijekom rata. Bile su to redom hrvatske škole osnovane potporom Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (M. Demarin 1968a). U nekoliko dana zatvoreno je jedanaest škola na Puljštini. Lokalni zapovjednici u mjestima, izdavali su zapovjedi o trenutačnom uvođenju službenoga talijanskoga jezika u škole (J. Demarin 1940, Šetić 2008). Profesori i nastavnici koji su odbili podučavati na talijanskom jeziku dobivali su otkaze (M. Demarin 1967). Treba napomenuti kako su na popisima za progone bili i neki talijanski socijalisti i komunisti, jer se Kraljevina Italija već tada ponašala u skladu s mnogim odrednicama buduće fašističke vlasti, tako da su

Slika 2. Fašistički proglas zastrašivanja istarskih Hrvata (Tumpić 1993: 99)

i politički neistomišljenici, bez obzira na nacionalni predznak, bili na popisu progona policije i budućih naoružanih fašističkih jedinica (Tumpić 1993: 81). Rezultat takve talijanske politike u Istri pokazivao je da je tijekom jednog desetljeća u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca emigriralo oko 70 000 Hrvata i Slovenaca, oko 30 000 otišlo je u Južnu Ameriku, i to oko 20 000 u Argentinu.⁴ Prema kasnijim istraživanjima došlo se do drugačije brojke od oko 53 000 Hrvata i 4000 Slovenaca te 29 000 ostalih⁵ (Žerjavić 1993: 638). Historiografija još nije sa sigurnošću utvrdila točan broj izbjeglih i prognanih. Rapallskim ugovorom u studenom 1920. godine⁶ (Tamaro 1922) zapeča-

Slika 3. Prijevod proglasa (slika 2) (Tumpić 1993: 98)

čena je sudbina Hrvata i Slovenaca na okupiranim područjima, pa tako i u Istri sve do kraja Drugoga svjetskoga rata. Velik doprinos tomu dale su i sile

⁴ Prema podacima iznesenim u listu *Istra* za 1931. godinu.

⁵ Prema istraživanju Vladimira Žerjavića i drugih. Utvrđivanje točne brojke izbjeglih i prognanih još nije privedeno kraju jer su se početkom i sredinom 20. stoljeća iznosile veće brojke zbog političkih i promidžbenih razloga.

⁶ Podrobnije vidi: Rappalski ugovor: Zbirka dokumenata, Zagreb 1950.

Antante (Francuska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države), koje su šutke dopustile prekrajanje teritorija na štetu naroda, koji su trebali dobiti svoje nacionalne države, a sve u vlastitom interesu kako se ne bi dovodilo u pitanje njihovo stjecanje teritorija na štetu drugih.

Djelovanje preporodnih prvaka iz Istre išlo je u smjeru pisanja predložaka upućenih kralju Petru I. Karađorđeviću, odnosno regentu Aleksandru, upozoravajući ih na probleme zlostavljanja i proganjanja istarskih Hrvata.

U novoformiranom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1. prosinca 1918) regent Aleksandar, u želji da pokaže svoju sposobnost i uspješnost vladanja, predstavljao se svim narodima kao nositelj i promicatelj načela parlamentarne monarhije. Osnovao je Privremeno narodno predstavništvo⁷ (Šetić 2008: 47), koje je započelo raditi u ožujku 1919. godine. Sačinjavalo ga je 296 izabranih ili delegiranih članova od kojih je četvero bilo iz Istre. Bili su to Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Ivan Poščić i Dinko Trinajstić. Privremeno narodno predstavništvo raspravljalo je o slovenskim i hrvatskim teritorijima koji su potpali pod talijansku okupaciju (Šepić 1968). Održavali su se čak i prosvjedi po hrvatskim gradovima, želeći upozoriti na okupaciju teritorija i na nacionalne progone, ali nažalost osim simpatija stanovništva ništa više nije postignuto.

Istarska je emigracija nastala kao posljedica talijanske okupacije 1918. godine i kasnijih fašističkih progona, gospodarskih i financijskih teškoća (Debeuc 1971). Emigriranje s istarskoga poluotoka više od 50 000 osoba, posebno hrvatskih i slovenskih intelektualaca, osjetilo se u tom razdoblju u strukturi i jačini nacionalnoga otpora Hrvata i Slovenaca, iako je upravo istarska emigracija bitno pripomogla u održavanju svijesti o hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj pripadnosti Istrana.

Istarska emigracija dio je povijesti Istre, a prirodno na taj način i dio povijesti Hrvatske. Razlozi su emigriranja bili različiti, počevši od one političke do materijalno-egzistencijalne. Prvi val emigracije nastao je odmah nakon okupacije Istre 1918. i početkom 1919. godine, kada emigriraju mlađi stanovnici svih nacionalnosti iz bojazni da ih talijanska okupacijska vlast kao nepoželjne ne pošalje u internacijske logore. Nakon otpuštanja hrvatskih i slovenskih službenika i prosvjetnih djelatnika nastaje do 1926. godine drugi val istarske emigracije. Nacionalno je pitanje bio glavni razlog emigriranja (Lukić 1956) uz sustavni teror, koji su nad hrvatskim življem provodili ardit (preteče fašističkih skvadri) i fašisti nakon dolaska na vlast 1922. godine na čelu s Benittom Mussolinijem. Službena talijanska vlast tolerirala

---

⁷ Privremena zamjena za funkciju državnoga parlamenta do izbora i saziva Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

je takvu vrstu represije i podržavala je neslužbeno, a poslije i sama provodila (Dukovski 1998). Fašistički skvadrasti stalno su premlaćivali i pljačkali seljake, te na taj način stvarali sve veće nezadovoljstvo u Istri. Nisu prezali koristiti se paležom, silovanjima i ubojstvima. Taj je teror, kao prethodnica fašističkoga zlostavljanja u Istri, imao prešutno dopuštenje talijanske vlade. U samoj Italiji takva kukavička borba vodila se protiv komunista i političkih neistomišljenika, a u Istri, na Kvarneru i u Dalmaciji takvo zlostavljanje provodilo se uglavnom na nacionalnoj osnovi. Nositelje takva zlostavljanja nisu stizale nikakve sankcije, već su ako su igrom slučaja zlostavljači i bili uhvaćeni, u zatvoru zadržani samo nekoliko sati ili dana. Rezultat takve represije i maltretiranja bio je organizirani otpor seljaka već početkom veljače 1921. godine u jugoistočnoj Istri, na području Proštine (Bertoša 1972). Proštinska buna, kako se naziva, bio je prvi organizirani otpor širih razmjera fašističkomu teroru u ovom dijelu Europe. Nakon nekoliko tjedana seljačkoga otpora pobuna je ugušena uz pomoć vojske, karabinjera i skvadrista te je za odmazdu popaljeno nekoliko sela od kojih je najviše stradalo selo Šegotići (Bertoša 1972: 15). Većina je sudionika te pobune uhićena i odvedena u istražne zatvore, dugo je brutalno ispitivana, proces je konačno obustavljen zbog “opće amnestije” 1925. godine (Čulinović 1961: 263). U slijedu tzv. “Proštinske bune”, u ožujku 1921. godine, zbog otpuštanja s posla, malih i neredovitih plaća, teških uvjeta rada u rudniku i života rudarskih obitelji u neimaštini izbio je opći štrajk rudara na Labinštini pod vodstvom sindikalnoga povjerenika Giovannija Pipana (Despot 1972), koji je uz pomoć vojnih i redarstvenih snaga uz oružanu borbu nasilno slomljen uz rudarske žrtve. Uhićeni rudari smješteni su u zatvore u Puli i Rovinju, bila je podignuta optužnica protiv 52 rudara⁸, a sudski je proces održan krajem 1921. godine u Puli uz oslobađajuću presudu (Jurkić 1981).

Prvi je val emigracije krenuo odmah nakon okupacije Istre, a novi su valovi uslijedili tijekom kasnih 20-ih i 30-ih godina. Bili su potaknuti i izbjegavanjem službovanja u osvajačkoj talijanskoj vojsci na ratištima diljem Europe, ali i gospodarskim stanjem jer Hrvati nisu uspijevali pronaći odgovarajuće poslove, niti izdržati plaćanje velikih poreznih nameta. Bili su sustavno onemogućavani u privređivanju za vlastitu egzistenciju i život obitelji, te prisiljavani na zaduživanje bez realnih mogućnosti vraćanja dugova, što je pak dovodilo do osobnoga i obiteljskoga bankrota. U to vrijeme biti Hrvat u Istri i isticati to na bilo koji način predstavljalo je tešku borbu za preživljavanje. Ako su dopustili provođenje asimilacije i prilagođavali se odnarođivanju, tada su istarski žitelji bili pošteđeni mnogih muka i njihova

---

⁸ Poginuli su rudari Masimilijano Ortar i Adalbert Sykora.

je egzistencija s obiteljima bila moguća. Iseljavanje između dvaju svjetskih ratova bila je svojevrsna tragedija istarske seljačke obitelji. Napuštene, oduzete ili u besćenje prodane kuće istarskih Hrvata bile su u to vrijeme davane ili prodavane talijanskim doseljenicima u Istru. Bila je to smišljena politika, pod izlikom kako zemlja ne smije ostati prazna, kako ju treba obrađivati i kultivirati. Naravno da je na taj način mijenjan nacionalni sastav Istre (Milanović 1976: 38–39) u korist Talijana⁹ (Žerjavić 1993: 638).

Politički progoni Hrvata i Slovenaca, poglavito njihovih prvaka, doveli su do prisilnoga iseljenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, ali i u druge zemlje poput Češke, Slovačke i Mađarske. Prirodno je da je Zagreb kao glavno upravno i obrazovno središte tadašnje Hrvatske bio često mjesto odlazaka, odnosno postao je središte okupljanja istarskih Hrvata. Istarska hrvatska emigracija nastojala je svojim djelovanjem u Zagrebu pokazati kako Istra kulturno, jezično, nacionalno i teritorijalno pripada Hrvatskoj. Posebno se smatralo potrebnim, u to vrijeme, ustrajati u borbi za pripojenje Istre s maticom zemljom Hrvatskom. Velik problem istarske emigracije, poglavito one u Zagrebu, bila je razjedinjenost, s obzirom na različito imovinsko stanje i različite političke interese. Poneki su se Istrani dobro snašli u novoj sredini i ostvarili značajni ekonomski standard te ujedno pridonijeli gospodarskomu razvitku Zagreba i okolice. Jedan se dio i politički uspio afirmirati. Većinu istarskih izbjeglica i prognanika činili su seljaci i radnici, koji su u kasnijem razdoblju jednim dijelom postali pobornici Komunističke partije i istaknuli se u njezinu formiranju i djelovanju. Razlog tomu, osim siromašnoga podrijetla, treba tražiti u činjenici da su Komunistička partija, omladinski i radnički pokret nudili u svojim programima ekonomsku i društvenu pravednost. Ujedno je ubrzo shvaćeno da i politički režim Kraljevine Jugoslavije nije bitno različit od talijanskoga. Bitna je to naznaka za razumijevanje političke diferencijacije unutar istarske emigracije (Šetić 2008).

Život za Istrane u Zagrebu bio je težak. Smatrani su državljanima Italije, teško su dobivali službene i osobne isprave, posao, živjeli su po barakama i vagonima. Najpoznatija naselja u kojima su živjeli bila su na obroncima Sljemena, Kustošije, Gornjega i Donjega Vrapča. Oni koji su radili na željeznici često su gradili barake na staroj ciglani blizu današnjega muzeja Mimara i na Trešnjevci. Općenito, život izbjeglica bio je “posut trnjem”. Pretpostavlja se da je u Zagrebu tridesetih godina bilo između pet i deset tisuća istarskih emigranata. Pokušavali su se prilagoditi novim uvjetima, ali zadržavajući vlastiti dijalekt, rodnu čakavicu i istarski folklor (Šetić 2008:

---

⁹ Prema posljednjim istraživanjima pretpostavlja se da je u tom razdoblju doseljeno oko 29 000 Talijana.

146). Istodobno su postojali ljudi koji su svojim djelovanjem, humanitarnim akcijama na raznim područjima pokušali istarskim emigrantima olakšati snalaženje u Zagrebu. Nastojali su svojim aktivnostima približiti Zagrepčanima život i probleme Istrana. Željelo se pokazati kako se za te ljude i Istru treba boriti. Nastojao se organizirati kulturni život, utemeljiti glasila i novine kako bi se rječju i tiskom ukazalo na svakodnevne probleme. Kroz političke angažmane pokušavalo se utjecati na državni i upravni aparat u rješavanju problema istarske emigracije.

Utemeljenje *Istarske riječi s Malim Istraninom*¹⁰ i *Istre*¹¹ (Grakalić 1968) bio je velik pomak u obavijesnom, kulturnom i jezičnom osvješćivanju u redovima istarskih emigranata i izbjeglica. Najpoznatiji je list *Istra*, koji je nastao iz istoimenoga društva koje je bilo okosnica okupljanja istarskih Hrvata i domoljuba (Šetić 2008).¹² Istarski emigranti u Zagrebu osnovali su Prosvjetno i potporno društvo “Istra”, u baraci broj 5, u naselju “Istarskih baraka” na Ciglani 1922. godine, koje je imalo zadatak “okupiti emigrante, doprinositi njihovoj druževnosti, razmjenjivati korisne informacije, međusobnu moralnu potporu te organizirati humanitarne akcije, javna predavanja i odgovarajuće oblike kulturno-prosvjetnog života” (Šetić 2008: 11). Pravila Društva u petnaest članaka sastavio je inicijator Društva odvjetnik Ivan Cukon (Zuccon). Društvo je imalo nekoliko odsjeka, poput socijalnoga ili kulturnoga, koji su se brinuli o problemima koji su zaokupljali istarske emigrante (Šetić 2008).¹³ Činjenica jest da je velik broj emigranata, poglavito mlađe generacije, bio članom Komunističke partije i da je dobar dio njih radio u ilegali. Razlozi tomu su jednostavni: uvidjevši da Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca djeluje vrlo pragmatično i da svojom indiferentnošću

¹⁰ Tjednik za pouku, gospodarstvo i politiku istarskog naroda *Istarska riječ* izlazio je u Trstu od 1923. do 1929. godine, a svaki drugi četvrtak objavljivan je prilog *Mali Istranin*. Izdavači su bili Stojan Brajša i Ivan Stari. Uredništvo *Istarske riječi* bilo je i izdavačem istarskoga narodnoga kalendara “Jurina i Franina” (1923–1928).

¹¹ *Istra* kao posebno probno izdanje i kao vanstranački nacionalni list započela je povremeno izlaziti u Zagrebu 1927. s urednicima Slavom Preskarom i Božidarom Martinovićem.

¹² Glasilo istarskih emigranata u Jugoslaviji *Istra* izlazilo je u Zagrebu od 1929. do 1940. godine. U jedanaest godina izlaženja list je imao tri jasno artikulirane i međusobne faze. Prvu, u kojoj je urednik bio utemeljitelj i vlasnik Ernest Radetić, koji je nastojao provoditi nepolitizaciju emigrantske problematike; drugu u kojoj je tjedniku urednik bio Ivo Mihovilović s ciljem proširenja na cijelu državu gdje su djelovala emigrantska društva (tisak na hrvatskom i slovenskom jeziku); treću s urednikom Tonom Peruškom kada se analitički razobličavao talijanski fašizam. Među suradnicima *Istre* bili su: I. Čermelj, A. Rojnić, V. Spinčić, D. Trinajstić, J. Demarin, D. Šepić, J. Wilfan, M. Mirković, V. Car Emin, R. Katalinić-Jeretov, I. Gruden, A. Gradnik, C. Kosmač, A. Cerkvenik.

¹³ Prvi tajnik društva bio je student prava Šime Bančić, a zatim dužnost preuzima Ivan Debeljuh.

podupire talijanske imperijalističke težnje prema Istri i ostalim okupiranim područjima Hrvatskoga primorja i Dalmacije, a da se ne brine za budućnost Hrvata u Istri, velik broj mlađih istarskih emigranata pridružuje se onim asocijacijama koje su nudile aktivnije i poduzetnije akcije. U pitanju je bilo i teško ekonomsko stanje većine Istrana, jer su oni koji su bili nešto boljega imovinskoga statusa bili skloniji mirnijim rješenjima, dok su oni slabijega imovinskoga stanja bili skloniji akciji i djelovanju izvan tada važećih zakona. Komunistička partija Jugoslavije, nakon ujedinjenja tako nazvana u Vukovaru 1920. godine, nudila je takvu opciju i stoga je velik broj emigranata aktivno sudjelovao u ilegalnom organiziranju otpora u Istri u sklopu Italije i organizaciji unutarnjega otpora, odnosno proturežimskih akcija u Kraljevini Jugoslaviji. Upravo iz toga razloga dolazi do previranja i podjela u Prosvjetnom i potpornom društvu "Istra".

Obrazovanje mladih Istrana, koji su deportirani i protjerani, kao i onih koje su roditelji slali u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno poslije Jugoslaviju, kako bi stekli obrazovanje na materinskom jeziku, bilo je od presudne važnosti. S obzirom na to da je talijanska vlast ukinula sve hrvatske škole, domove, udruženja u Istri (čak je i liturgija i vjeronauk na hrvatskom jeziku bio zabranjen), bilo je nužno osigurati mjesta gdje se izobrazba za mlade Istrane može nastaviti na hrvatskom jeziku. Kako je stvar zaista bila hitne prirode, osnovan je Istarski internat u Karlovcu već 1919. godine (Perčan 1983: 81). Organiziran je kao supstitucija za ukinute srednje škole u Istri. Internat je bio mješovitoga karaktera i besplatan. Školovanje se odvijalo u redovitim školama s drugim Karlovčanima. Treba istaknuti da su u internat stizala djeca iz Istre, ali i iz drugih dijelova Julijske krajine, što nije bilo neobično, jer su takve miješane škole bile u Istri poznate otprije. Internat je djelovao u Karlovcu do 1925. godine, kada ga preseljavaju u Zagreb, gdje se i poboljšavaju uvjeti školovanja. Zanimljivo je da su za vrijeme postojanja internata u Karlovcu učenici izdavali rukopisni list *Timor*¹⁴ (Šetić i Manin 2001: 507). S obzirom na to da su u takvim teškim i lošim uvjetima đaci odlučili izdavati takav list, pokazuje koliko su bili željni kulturnoga rada i djelovanja za rodnu Istru. Broj se učenika kretao godišnje oko dvjesto. U početku je većina njih stizala sa završenom hrvatskom pučkom školom još iz austro-ugarskoga doba, kada su u Istri djelovale hrvatske škole Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru na "narodno-katoličkim temeljima" i hrvatska Pazinska gimnazija (kolegij). Poslije je to bilo onemogućeno zbog zabrane govora materinskim hrvatskim jezikom na okupiranim istarskim područjima. Velik broj učenika dolazio je iz internata u Krku, gdje su stjecali niže osnovnoškol-

---

¹⁴ Skraćenica za: Tužnu Istru moramo osloboditi radom.

sko obrazovanje, a potom su se dalje školovali u Karlovcu odnosno Zagrebu. Poznato je da je velik broj učenika, koji je prošao obrazovanje u krčkom internatu, bio iz Medulina i Ližnjana, naselja na jugu Istre, nedaleko od Pule, koja su godinama bila u sukobu s talijanskim posjedničkim slojem. Mnogi su se Medulinci istaknuli u borbi za hrvatski jezik i nacionalno pitanje, te za sjedinjenje Istre s Hrvatskom na tradiciji udruživanja u društvo “Hrvatski sokol” (Percan 1983: 84).

U krčkom internatu i Istarskom internatu u Zagrebu¹⁵ te u zagrebačkoj Učiteljskoj školi obrazovanje na hrvatskom jeziku steklo je više od tisuću učenika pretežito ženske populacije do zatvaranja 1941. godine. Maturanti Učiteljske škole dobili su prijekvremene svjedodžbe 18. lipnja jer je nakon 10. travnja 1941. godine, kada je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, velik broj obrazovnih ustanova zatvoren zbog ratnoga stanja i protudržavnoga djelovanja. Nova je vlast tvrdila da su Istarski internat i Učiteljska škola komunistička uporišta.¹⁶ Velik broj internatskih učenika stekao je visoko obrazovanje, ali se nije mogao zaposliti u Zagrebu u struci. Upravo su ti intelektualci poslije, kada je Istra definitivno pripojena Hrvatskoj 1947. godine, činili obrazovnu i intelektualnu okosnicu u ponovnom educiranju istarskoga stanovništva na hrvatskom jeziku.

Potrebno je spomenuti nekoliko istaknutih pravnih, pedagoških i kulturnih intelektualaca i djelatnika, koji su između dvaju ratova djelovali u Zagrebu i promovirali ideje hrvatstva među istarskim emigrantima.

Ponajprije je to poznato ime odvjetnika, političara i preporoditelja dr. Matka Laginje iz Klane kod Kastva,¹⁷ koji je pripadao mlađemu naraštaju pravaški orijentiranih istarskih preporoditelja (Bratulić 1969), a 1917. godine u Zagrebu se istaknuo kao pobornik Svibanjske deklaracije, kojom se tražilo ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba na području Austro-Ugarske Monarhije

---

¹⁵ Internat je bio u Zagrebu smješten u Gornjem gradu nedaleko od Kamenitih vrata.

¹⁶ Ministarstvo nastave NDH izdalo je popis marksista na zagrebačkoj Učiteljskoj školi koji je uključivao učenike i profesore. “Donosimo doslovni prijepis jednog dokumenta iz vremena tzv. NDH koji osvjetljava rad nekih protunarodnih svećenika i bjelodano dokazuje njihovu suradnju s ustaškim vlastima.” *Narodni list*, Zagreb, 18. prosinca 1945: 2.

¹⁷ Matko Laginja (Klana, 1852 – Zagreb 1930), završio kraljevsku gimnaziju u Rijeci, studirao pravo u Zagrebu i Beču, doktorirao u Grazu 1885, upisao se u popis Tršćanske odvjetničke komore, živio i kao odvjetnik djelovao u Puli (1890–1915). U okviru hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri zalagao se za političku i gospodarsku neovisnost hrvatskih i talijanskih seljaka (“Istarska posujilnica”, “Cassa rurale Dignano”), utemeljio 1903. “Gospodarsku savez za Istru”, vodio tiskaru “Laginja i drugovi” u Puli u kojoj je tiskana *Naša sloga*. U razdoblju od 1883. do 1914. djelovao je kao zastupnik u Istarskom saboru u Poreču, gdje je pokušao održati prvi govor na hrvatskom jeziku; od 1891. do 1911. bio je zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču.

(Črnja 1968). Tijekom Prvoga svjetskoga rata boravio je u Opatiji, Beču i Zagrebu. U Zagrebu je radio na rješavanju aktualnoga problema istarskih emigranata, te ga je Narodno vijeće Države Slovenaca, Hrvata i Srba imenovalo 1918. godine povjerenikom za Istru (Matković 1972). U razdoblju od 1919. do 1920. godine kao predstavnik zastupao je Istru u Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu, a vlada Stojana Protića imenovala ga je 1920. godine hrvatskim banom (Strčić 1995). Kako je bio naviknut na austro-ugarski pravni sustav u svojoj borbi za nacionalnu legitimnost istarskih Hrvata i istarske emigracije (Klaić 1999), zbog neslaganja s “parlamentarizmom” Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1926. godine, povukao se iz političkoga i stranačkoga života (Klaić 2005: 436), iako je i nadalje s ljubavlju mislio na rodnu Istru sa željom da “takvu ljubav prema njoj gaje u srcima i svijesti i svoje djece i strpljivo čekaju neko novo vrijeme, u kojem bi pitanje pripadnosti Istre ponovno moglo postati predmetom novog dogovaranja i pravednijeg odlučivanja” (Šetić 2008: 128).

Posebnu pažnju treba posvetiti odvjetniku dr. Ivanu Cukonu (Zuccon) iz Medulina,¹⁸ koji je bio prvi predsjednik Prosvjetnoga i potpornoga društva “Istra” i koji je obnašao i dužnost velikoga župana zagrebačke oblasti od 1924. i 1925. godine. Značajnu poziciju kojom se mogao više zauzimati za prava i bolje uvjete istarskih emigranata osigurala mu je Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribičevića, čiji je bio aktivni član (Šetić 2008: 114). Njegova nacionalna svijest i politička uloga potpomogla je snalaženju velikoga broja emigranata i jačanju njihova utjecaja u Zagrebu. Pravnik po struci, stjecao je odvjetničku praksu kod poznatoga odvjetnika i borca za hrvatska prava u Istri dr. Matka Laginje. Ivan Cukon bio je i zastupnik u Pokrajinskom saboru u Poreču, prisjednik Zemaljskoga odbora i član Narodnoga vijeća (za vrijeme kratkotrajne narodne vlasti u Puli tijekom 1918. godine). Još i prije tih događaja Ivan Cukon nije samo moralno bodrio i poticao na nacionalno osvješćivanje, već je i novčano potpomagao kulturne i prosvjetne ustanove diljem Istre (Matijašić 2005: 150). Bio je i jedan od glavnih djelatnika hrvatske narodne čitaonice u Medulinu, prve takve na Puljštini, koja je djelovala sve do osnivanja 1912. godine poznatoga društva “Hrvatski sokol”

¹⁸ Cukon (Zuccon), Ivan (Medulin, 1868 – Zagreb, 1928), završio gimnaziju u Koprnu, studirao pravo u Beču, doktorirao 1894, službovao na tršćanskom sudu, zatim u odvjetničkom uredu M. Laginje u Puli; 1901. otvorio svoj odvjetnički ured. Stručne pravne tekstove objavljivao u *Slovenskom pravniku* (Ljubljana). Preveo i uredio na hrvatskom jeziku prvu “Zbirku zakona potrebnih u javnom životu Istre i druguda” (Pula 1911). Godine 1919. interniran u Italiju, 1920. emigrirao u Jugoslaviju, te je od 1921. u državnoj službi u Zagrebu.

Slika 4. Himna Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, poznata kao *Krasna zemljo, Istro mila*; napisao Ivan Cukon, a uglazbio dr. Matko Brajša Rašan (Cukon 1983: 3)

(Cukon 1983: 15). Zbog političke situacije, nakon talijanske okupacije, bio je primoran pobjeći u Zagreb 1921. godine, gdje nastavlja svoje djelovanje pišući analitičke, društvene i pedagoške tekstove. Objavljivao ih je u časopisima *Naša sloga*, *Omnibus* i *Hrvatski list*. Svojim riječima ukazivao je na teški položaj Hrvata u Istri. Stihovi pjesme *Krasna zemljo, Istro mila*, koju je napisao i tiskao o vlastitom trošku 1912. godine kao himnu Družbe sv. Ćirila i Metoda i koja je danas poznata kao istarska himna, dovoljno govore kakvo

je stajalište o Istri imao Ivan Cukon (Cukon 1983: 3a). Tu je pjesmu uglazbio poznati kulturni djelatnik i kompozitor Matko Brajša Rašan.

Matko Brajša Rašan¹⁹ emigrirao je iz Istre za vrijeme talijanske okupacije 1923. godine, najprije je živio u Karlovcu, a zatim u Zagrebu. Bio je pionir među glazbenicima, koji su na razmeđu 19. i 20. stoljeća proučavali problematiku istarskoga folkloru, te je zapisivao istarske narodne napjeve i dio harmonizirao za muške i mješovite zborove uz objavu u zbirci “Hrvatske narodne popijevke iz Istre” (1920). Kao istarski prognanik, sudjelovao je u javnom životu nastojeći potaknuti riječju i pjesmom nacionalno osvješćivanje istarskih hrvatskih emigranata, pa je u tom ozračju glazbeno djelovao i stvarao komponiranjem domoljubnih pjesama (L. Duraković 2005: 97).

Velik doprinos pedagogiji i prosvjeti dali su mnogi istarski emigranti koji su živjeli i radili u Zagrebu. Tiskali su pedagoška djela u časopisima *Napredak* i *Suvremena škola*, pisali udžbenike te bili vrsni praktičari i teoretičari. Među njima se ističu Josip Lindarić, Ante Defrančeski, braća Josip i Mate Demarin, Tone Peruško, Marko i Slavko Zlatić i mnogi drugi (Šetić 2008).

Josip Demarin, rođen u Medulinu kraj Pule,²⁰ zbog fašističkih prijetnji emigrirao je u Jugoslaviju 1926. godine, gdje je na zagrebačkoj Višoj pedagoškoj školi diplomirao 1930. pedagogiju, psihologiju, hrvatski jezik, književnost i povijest. Kao pedagoški pisac objavljivao je brojne pedagoške članke u časopisima: *Narodna prosvjeta*, *Naša sloga*, *Istarska riječ*, *Učiteljski list*, *Napredak*, *Građanska škola*, te je za vrijeme emigracije u Zagrebu i Mariboru nastojao djelovati na mlade generacije Istrana i šire u buđenju nacionalne svijesti i žudnje za plemenitim životnim ciljevima (M. Duraković 1985). Dio njegovih članaka prikazuje život i rad značajnih osoba iz kulture

¹⁹ Matko Brajša Rašan (Pićan, 1859 – Zagreb, 1934), skladatelj, zborovođa i melograf, gimnaziju je završio u Pazinu, a pravo studirao u Beču. Radio je kao odvjjetnički vježbenik i kao općinski službenik u Istri. Prvu je pouku o glazbi dobio od Julija Brunnera i Fridolina Stöckca u Pazinu. U Beču je vodio zbor Hrvatskoga akademskoga društva “Zvonimir”. Promovirao je slavensku liturgiju u Istri uz objavu “Spomenice”, koju su hrvatske i slovenske istarske općine uputile papi u Rim. Skladao je i vokalne crkvene skladbe (mise, litanije).

²⁰ Josip Demarin (Medulin, 1895 – Rijeka, 1981), pedagog, prosvjetni djelatnik, leksikograf i prevoditelj, pohađao učiteljsku školu u Kastvu i u Arbanasima kod Zadra; službovao kao učitelj u Medulinu i Hreljićima, ali je zbog hrvatskoga nacionalnoga djelovanja bio zatvoren u Ljubljani i poslan na rusku bojišnicu, gdje je 1916. prešao u Crvenu armiju. Po povratku u Istru 1921. godine zaposlio se u Vodicama na Čićariji uz isticanje hrvatstva i naprednih socijalističkih ideja. Nakon progona u Jugoslaviju i doškolovanja predavao je na učiteljskim i višim pedagoškim školama u Zagrebu, Splitu i Mariboru; bio je urednik časopisa *Napredak*. Značajna su mu djela: “Građa za povijest pedagogije Hrvata, Srba i Slovenaca” (1940), “Povijest i razvitak viših pedagoških škola u Hrvatskoj” (1954), “Nastava povijesti u osnovnoj školi” (1961).

i politike Istre, te zbivanja u novijoj istarskoj povijesti (Medulin u narodnom preporodu, doprinos Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru narodnomu preporodu u Istri i dr.).

Josipov brat Mate Demarin,²¹ rođen također u Medulinu jednako kao i Ivan Cukon (Zuccon) i mnogi drugi istaknuti Istrani, bio je jedan od vodećih prosvjetnih djelatnika još prije talijanskoga progona iz Istre, a nastavio je svoju djelatnost i u Zagrebu. Počevši svoje učiteljjevanje 1920. godine u Istri, bio je zbog svojih izrazito hrvatskih nacionalnih stavova (M. Demarin 1982: 7) višekratno šikaniran od fašističke vlasti, te je nakon nekoliko premještaja po Istri konačno 1924. godine morao pod prisilom emigrirati u Jugoslaviju. U svojevrsnoj autobiografiji na vrlo emotivan način opisuje kako su nakon progona hrvatskih učitelja talijanski loše obrazovani učitelji maltretirali i šikanirali hrvatske učenike (M. Demarin 1982: 7). Službovao je u Zagrebu i u mnogim mjestima širom tadašnje Jugoslavije. Kao pedagoški pisac objavljivao je članke u *Učiteljskom listu* (Trst 1921), *Suvremenoj školi*, *Napretku*, *Učitelju*, *Narodnoj prosvjeti* (Lajoš 1989). Dočekaio je pripojenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji i stvaranje neovisne Republike Hrvatske umrijevši u Zagrebu uz pokop u rodnom i voljenom Medulinu 1992. godine. Danas u Medulinu osnovna škola nosi njegovo ime.

Tone Peruško²², rođen u Premanturi, istaknuti je prosvjetni i znanstveni djelatnik, koji je bio aktivan u istarskoj emigraciji od 1936. do 1939. godine (Črnja 1967, Bertoša 1977). Bio je urednik tjednika *Istra*. Posebno je surađivao sa slovenskim emigrantima iz Julijske krajine i objavljivao njihove priloge. Antifašistički orijentiran, u Rijeci je predavao na Talijanskoj gimnaziji (hrvatski jezik), na učiteljskoj školi i u Hrvatskoj gimnaziji. Nakon inspek-

²¹ Mate Demarin (Medulin, 1899 – Zagreb, 1992), pedagog i publicist, pohađao učiteljsku školu u Arbanasima kod Zadra, u Pribramu (Češka) i Kastvu; službovao kao učitelj u istarskim mjestima do otpusta iz talijanske službe 1924. i progona u Jugoslaviju zbog upotrebe hrvatskoga jezika u nastavi. U Zagrebu je diplomirao hrvatski i talijanski jezik, a studij pedagogije završio na Filozofskom fakultetu 1949; doktorirao 1965. na temu “Hrvatsko školstvo u Istri u doba denacionalizacije i otpora naroda za njegovo očuvanje (1918–1943)”. Značajna su mu djela: “Metodika početnog čitanja i pisanja” (1952), “Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata” (1972), “Hrvatsko školstvo u Istri. Pregled razvoja (1818–1918)” (1978).

²² Tone Peruško (Premantura, 1905 – Pula, 1967), prosvjetni, kulturni i društveno-politički djelatnik. Evakuiran je iz Istre 1915. s majkom i braćom u logor Gmünd (Austrija), a od 1922. u emigraciji se školovao u Zadru i Šibeniku; nakon mature zaposlio se kao učitelj u Dugopolju (Zagora). Kako se isticao pedagoškim talentom, 1933. upućen je na Višu pedagošku školu u Zagrebu. Poslije je diplomirao pedagogiju s metodikom na Filozofskom fakultetu. Značajna su mu djela: “Metodska uputa za obradu domaćeg štiva” (1956), “Pravopisni priručnik” (1957), “Materinjski jezik u obrazovnoj školi (Specijalna didaktika)” (1961), “Razgovor o jeziku u Istri” (1965), “Nastava o zavičaju” (1966).

cijskih poslova u Ministarstvu prosvjete Republike Hrvatske, 1950. godine, pokrenuo je uređivanje *Školskih novina* (Mihovilović 1977). Godine 1961. vratio se u Pulu i utemeljio Pedagošku akademiju (Došen-Dobud 1977), gdje je uz pedagoški (Vukušić 1977), metodički i organizacijski rad (Lajoš 1977) prvi uveo u nastavu predmet Nastava o zavičaju (Vukušić 1994)²³. Utemeljenoj Pedagoškoj akademiji u Puli, koja je poslije nazvana njegovim imenom, pridavao je veliko značenje, a u njegovim je vizijama trebala prerasti u fakultetsku ustanovu. Ta je pedagoška ustanova bila preteča današnjega Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

Među istaknutim Istranima u Zagrebu isticao se i Matko Rojnić,²⁴ rodom iz Medulina, knjižničar i publicist, koji je bio predsjednik Istarskoga akademskoga kluba, suradnik glasila istarskih emigranata *Istra* i jedan od utemeljitelja antifašističke orijentacije u istarskoj emigraciji. Gimnazijsko je obrazovanje kao istarski emigrant stekao u Karlovcu i Zagrebu, diplomirao je na Filozofskom fakultetu (1931) i zaposlio se u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici (1932) (Dobrić 2005: 697).

Među istarsku inteligenciju srednje i mlađe generacije, koja je bila prisiljena emigrirati, mogu se također uvrstiti značajni kulturni djelatnici: književnik Zvane Črnja, pjesnik i ekonomist Mijo Mirković (Mate Balota), te Otokar Keršovani, publicist i teoretičar, kao i Antun Motika, poznati hrvat-

²³ Uvođenje toga predmeta na Pedagoškoj akademiji u Puli izazvala je sumnjičava stajališta među pedagogima i političarima, ali Tone Peruško je svoje namjere obrazložio 1964. godine u časopisu *Pedagoški rad* sažeto opravdavajući važnost “Nastave o zavičaju” aktualnom odrednicom istarskoga “mentalnoga” bića: “Istarski je čovjek pomalo ostajao u svojoj intimnosti negdje na granici slavenskog i latinskog svijeta, između Balkana i Apenina ...; on je zapravo neke vrste lokalnog patriota, izoliran u svojoj intimnosti i od Italije i od Jugoslavije. Ta se konstatacija ne odnosi samo na Hrvate, već su takvi i istarski autohtoni Talijani, ali, dakako, samo seljaci, ribari, rudari, mornari. Razbiti taj osjećaj izoliranosti i ukloniti osjećaj nacionalne manje vrijednosti, pomoći tom ‘čovjeku na raskršću’ znanjem koje će postati uvjerenjem, to je, eto, politički zadatak Nastave o zavičaju” (Bertoša 2005: 584).

²⁴ Matko Rojnić (Medulin, 1908 – Pula, 1981), dugogodišnji ravnatelj Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu (1945–1976) i publicist. Zbog ilegalnoga političkoga djelovanja nakon uhićenja 1944. bio je u ustaškom zatvoru. Tijekom Drugoga svjetskoga rata bio je član rukovodstva istarske organizacije Narodnooslobodilačkoga pokreta u Zagrebu. Nakon rata sudjelovao je u radu Komisije za vraćanje kulturnih dobara odnesenih iz Hrvatske, te je više od tridesetak godina vodio i usmjeravao rad na općoj retrospektivnoj hrvatskoj bibliografiji u 25 knjiga (“Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga: 1835–1940”). Bio je prvi predsjednik Društva bibliotekara Hrvatske, utemeljitelj i urednik časopisa *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. Značajna su mu djela: “Kulturne i književne veze Istre i Hrvatskog primorja u prošlosti” (1931), “L’Istrie. I. L’histoire. II. La civilisation slave”, u: *La Marche Julienne*, 1945), “Nacionalno pitanje u Istri 1848–49”, u: *Historijski zbornik* II, 1949.

ski i istarski kipar i slikar. Velik broj Istrana okupljao se u “Istarskom akademskom klubu” i u pjevačkom zboru “Mladost” u Zagrebu. U sportskom životu Zagreba također su sudjelovali istarski emigranti, koji su igrali u tada poznatim nogometnim klubovima “Olimpija”, “Slavija” i “Concordia”.

Zaključujući ovaj kratak pregled borbe Istrana za očuvanje nacionalnoga identiteta u Istri krajem 19. i u 20. stoljeću, potrebno je naglasiti kako status slavenskoga stanovništva u Istri u Austro-Ugarskoj Monarhiji nije bio zadovoljavajući u drugoj polovici 19. stoljeća, ali se početkom 20. stoljeća osjetio boljitak i napredak. Otvarane su hrvatske škole, domovi, društva i knjižnice. Osnivale su se hrvatske političke stranke i educiralo stanovništvo o njihovim pravima kao većinskoga stanovništva u Istri. Propašću Monarhije i dolaskom nove talijanske vlasti, čiji je cilj od početka bio denacionalizacija i asimilacija netalijanskoga žiteljstva na perfidne i zločinačke načine, što je pridonijelo iseljavanju velikoga broja istarskih Hrvata. Pretpostavlja se da je gotovo 20 % stanovništva iseljeno deportacijom, što neizravnom prisilom talijanskih ekstremista ili kasnijih fašističkih vlasti²⁵ (Žerjavić 1993: 638). Brojka od oko 86 000 istarskih stanovnika svih nacionalnosti, od kojih 53 000 Hrvata, koji su emigrirali do 1940. godine, zaista je impresivna. Oko 18 000 izbjeglica i prognanika našlo je novi dom u Hrvatskoj, 10 000 u ostalim dijelovima Jugoslavije, a ostali su rasuti širom Europe i svijeta (Šetić 2008: 150). Potrebno je napomenuti kako je talijanizacija provedena sustavno, u svim segmentima društva u Istri i na svim stupnjevima djelovanja. Provođena je nadasve perfidno, mijenjajući imena i na nadgrobnim spomenicima (Žerjavić 1993: 634) i s namjerom da se istjera s istarskoga područja svatko tko nije shvatio poruku talijanskih vlasti i fašističkih pripadnika stranke, a svi drugi stanovnici morali su prihvatiti talijanizaciju kroz obrazovni i politički sustav u što kraćem vremenu.

Istarski su se Hrvati vrlo brzo u Zagrebu organizirali djelujući u Prosvjetnom i potpornom društvu “Istra” i u Istarskom đaćkom internatu. Njihovo kulturno, pedagoško, političko i nadasve nacionalno djelovanje ostavilo je traga u povijesti Istre i svakako hrvatskoj povijesti. Poznato je da je postojalo odstupanje u političkim pogledima istarske emigracije. Neki su se Istrani svrstavali u narodnjake, pojedinci uz Stjepana Radića i Hrvatsku seljačku stranku, pravnici i intelektualna elita uz Hrvatsku stranku prava, a veći broj uz Komunističku partiju Jugoslavije motivirani neriješenim gospodarskim i socijalnim problemima. Potrebno je ipak naglasiti kako je svima njima bila u prvom redu zajednička jedna misao određenja, a to je bio hrvatski nacionalni predznak. Njihovo djelovanje u osnovi nije bilo prototalijansko, već

---

²⁵ Popis stanovništva iz 1910. godine govori o 244 000 stanovnika u Istri i pripadajućim otocima Cresu i Lošinju.

protufašističko i protuhegemonističko. Svima njima bila je i zauvijek ostala zajednička jedna ideja: ideja o Istri u sklopu slobodne Hrvatske.

Izvori i literatura

- Bertoša, Miroslav. 1972. *Proština 1921. Antifašistički pokret jugoistočne Istre*. Pula: Glas Istre.
- Bertoša, Miroslav. 1972a. Pokret proštinskih seljaka 1921. godine. U: *Istarska danica*, 157–161. Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- Bertoša, Miroslav. 1977. O sastavnicama takozvane lokalne povijesti. U: *Istra* 2–3: 51–59. Glas Istre. Pula.
- Bertoša, Miroslav. 2005. Peruško, Tone. U: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Bratulić, Vjekoslav. 1969. Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda. U: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri* (zbornik). Zagreb: Matica hrvatska.
- Cukon, Ivan. 1983. *Tragedija naše Istre*. Povodom 55. obljetnice smrti uredio s pogovorom Mate Demarin. Za tisak predviđeno 1928. Sređeno u Medulinu 1983. Medulin–Zagreb.
- Čulinović, Ferdo. 1961. *Jugoslavija između dva rata*, knj. II. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Črnja, Zvane. 1967. In memoriam Tonu Perušku: Simbolika jedne smrti. *Telegram* 393, 10. 11. 1967. Zagreb
- Črnja, Zvane. 1968. Antišovinistički pledoaje Matka Laginje. *Domesti* I (2–3): 41–46. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Debeuc, Franjo. 1971. Istarska emigracija u Jugoslaviji između dva svjetska rata. U: *Pazinski memorijal* 1. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre.
- Demarin, Josip. 1940. *Građa za povijest pedagogije Hrvata, Srba i Slovenaca*. Zagreb: Minerva.
- Demarin, Mate. 1967. Razdoblje denacionalizacije hrvatskog školstva u Istri. *Pedagoški rad* (22) 1–2: 117–123. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Demarin, Mate. 1968. O denacionalizaciji hrvatskog školstva u doba vojne okupacije od 1918. do aneksije 1920. godine. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 4: 5–30. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Demarin, Mate. 1968a. O povijesnoj stazi hrvatskog školstva u Istri. Uz 25-u godišnjicu priključenja Istre matici zemlji. *Pedagoški rad* 23 (9–10): 410–423. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Demarin, Mate. 1982. *U obranu materinske riječi u Istri*. Radovi iz godina 1921–24, 1925–26, 1975. i 1978. Sređeno u Medulinu 1981. godine. Medulin–Zagreb.

- Despot, Miroslava. 1972. O štrajkovima labinskih rudara do prvog svjetskog rata. U: *Labinski zbornik I*: 57–80. Labinska republika 1921. Rijeka: Sjeverojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Dobrić, Bruno. 2005. Rojnić, Matko. U: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Došen-Dobud, Anka. 1977. Prvi direktor puljske Pedagoške akademije. U: *Istra 2–3*: 70–77. Glas Istre. Pula.
- Dukovski, Darko, 1989. Analitički pristup istraživanju problema fašističke represivne politike i sustava organiziranog nasilja u Istri. *Dometi* 22 (1): 17–33. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Dukovski, Darko. 1998. *Fašizam u Istri 1918.–1943*. Pula: C.A.S.H.
- Duraković, Lada. 2005. Brajša Rašan, Matko. U: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Duraković, Mehmed. 1985. O životu i pedagoškom djelu Josipa Demarina (s bibliografijom). *Radovi Pedagoškog fakulteta u Rijeci* 5.
- Grakalić, Marijan. 1968. Neuspjeli pokušaj osnivanja istarskog lista u Zagrebu u prvoj polovici 1927. godine. *Istarski mozaik* 4: 234–236. Pula: Društvo za umjetnost i književnost Istre.
- Jurkić, Mirko. 1981. Neki pravni aspekti optužnice i presude labinskim rudarima na procesu u Puli 1921. U: *Labinski zbornik II*: 125–135. Radnički pokret Labinštine 1921–1941. sa širim osvrtom na Istru. Labin – Rijeka: Odbor za proslavu 60. godišnjice Labinske republike i Proštinske bune i Radničko sveučilište – Narodni muzej Labin.
- Klaić, Željko. 1999. Matko Laginja i istarska emigracija. U: *Zbornik Kastavštine* 7. Kastav: Grad Kastav.
- Klaić, Željko. 2005. Laginja, Matko (Matija, Matej, Mate). U: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Krizman, Bogdan. 1956. Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja 1918. godine. Iz “Spisa Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba” u Državnom arhivu u Zagrebu. *Jadranski zbornik I*: 255–269. Rijeka: Povijesno društvo Hrvatske, Podružnice u Rijeci i Puli.
- Lajoš, Franjo. 1977. Pedagoški i metodički rad (Tone Peruška). U: *Istra 2–3*: 78–82. Glas Istre. Pula.
- Lajoš, Franjo. 1989. *Pedagog i njegov svijet. Izbor iz radova dr. Mate Demarina u povodu 90. godišnjice života*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Lukić, Berislav. 1956. Neka mišljenja u talijanskoj građanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri. Fragmenti iz rasprave o društveno-ekonomskoj poslozi nacionalnog pokreta u Istri. *Jadranski zbornik I*: 157–164. Rijeka: Povijesno društvo Hrvatske, Podružnice u Rijeci i Puli.

- Marjanović, Milan. 1960. *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1918*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matijašić, Robert. 2005. Cukon (Zuccon) Ivan (Ivo). U: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Matković, Hrvoje. 1972. Politički rad Matka Laginje od 1918. do 1920. godine. U: *Pazinski memorijal 3*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre.
- Mihovilović, Ivo. 1977. Tone Peruško novinar. U: *Istra 2–3*: 43–50. Glas Istre. Pula.
- Milanović, Božo. 1976. *Moje uspomene (1900–1976)*. Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu i Kršćanska sadašnjost u Zagrebu.
- Percan, Josip. 1983. Medulinci u Istarskom đlačkom internatu između dva rata. U: *Prilozi o zavičaju 3*: 73–86. Pula: Čakavski sabor – Katedra Pula.
- Peruško, Tone. 1984. *U svome vremenu. Istra kroz stoljeća*, knj. 30. Priredio Stjepan Vukušić. Rijeka: Otakar Keršovani.
- Rappalski ugovor: Zbirka dokumenata*. 1950. Zagreb: Jadranski institut JAZU.
- Šepić, Dragovan. 1968. Privremeno narodno predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919–1920). *Anali Jadranskog instituta JAZU u Zagrebu 4*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Šepić, Dragovan. 1970. *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šetić, Nevio. 2008. *Istra za talijanske uprave. O istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918.–1941.* Zagreb: Dom i svijet.
- Šetić, Nevio, Marino Manin. 2001. “Istarski” internat u Karlovcu i Zagrebu (1919.–1941.). U: *Zbornik talijanske uprave na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.–1943.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Strčić, Petar. 1995. Hrvatski narodni preporoditelj i ban Dr. Matko Laginja. U: *Zbornik društva za povjesnicu Klana 1*. Klana: Društvo za povjesnicu Klana.
- Tamaro, Attilio. 1922. *L'esecuzione del Trattato di Rapallo*. Roma.
- Tumpić, Dušan. 1993. *Hrvatska Istra*. Zagreb: Alinea.
- Vukušić, Stjepan. 1977. Radovi na polju hrvatskog jezika. U: *Istra 2–3*: 60–62. Glas Istre. Pula.
- Žerjavić, Vladimir. 1993. Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910–1971. *Društvena istraživanja 2* (4–5/6–7): 631–656.